

Ο ΜΕΓΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

Τὸ παρὰ τοῖς Ἀνατολικοῖς λαοῖς τῆς ἀρχαιότητος ὑπάρχον ζωηρὸν συναίσθημα, ὅτι μεταξὺ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν θηκῶν ὑφίστατο μέγα καὶ ἀγεφύρωτον χάσμα, ἐγέννησε παρ' αὐτοῖς τὴν λατρείαν τοῦ πρώτου ὑπὸ τῶν δευτέρων. Τῆς ἀντιλήψεως ταύτης συνέχεια ἔγινεν ἐν τῷ κράτει τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ὅτε ὁ Αὐγουστος (13 π. Χ. - 14 μ. Χ.) ἐκ τῆς γενικῆς τῶν χρόνων αὐτοῦ ἀκαταστασίας ἐπέφερεν εἰρήνην, τάξιν καὶ εὐτυχίαν, ἡ Ἀνατολή τὴν θρησκευτικὴν λατρείαν ἔστρεψεν εἰς τὸν Ρωμαῖον αὐτοκράτορα. Ὁ Αὐγουστος καταλλήλως διεφθέρυμισε καὶ ἐχρησιμοποίησεν αὐτήν. Κατ' ἀρχὰς ἡξιοῦτο λατρείας μόνον τὸ *genius* τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, ἥτοι τὸ πνεῦμα αὐτῶν, αὐτοὶ δὲ ἡξιοῦντο λατρείας μόνον μετὰ θάνατον, ἀλλ' ἔπειτα, ἀπὸ τοῦ Καλιούλα (37 - 41 μ. Χ.) καὶ τοῦ Δομιτιανοῦ (81 - 96 μ. Χ.), εἰσῆχθη ἡ λατρεία αὐτῶν τῶν αὐτοκρατόρων, ζώντων. Ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων κατέστη ἡ βᾶσις τῆς ἐπισήμου θρησκείας τοῦ κράτους καὶ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ αὐτοκράτορος ἐλατρεύετο αὐτὸ τὸ κράτος ὡς ἱερόν. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Βρετανίας ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ (306), ἔγινε κύριος τῆς Ἰσπανίας (310) καὶ τῆς Ἰταλίας (313) καὶ ἡξιοῦτο τῆς καθιερωμένης λατρείας.

Ἀπὸ τῆς κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκης, διὰ τῆς ὁποίας κατέστη κύριος τῆς Ἰταλίας (313), ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἶχε γίνεαι Χριστιανὸς καὶ διὰ τοῦ ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔτους ἐκδοθέντος διατάγματος τῶν Μεδιολάνων ἀνύψωσε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους, κατὰ δὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον γνώμην, δὲν κατεβίβασε τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν τῆς προτέρας αὐτῆς θέσεως. Αὕτη παρέμεινεν ἐπίσης ἐπίσημος θρησκεία. Ὡς ἐκ σωζομένων αὐτοκρατορικῶν διαταγμάτων ἐξάγεται, τὸ κράτος ἐξηκολούθει νὰ φροντιζῆ περὶ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, ἐκ τούτου δὲ ἐξηγεῖται, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ διετήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐθνικοῦ ἄκρου ἀρχιερέως (*pontifex maximus*). Συμφώνως πρὸς τὴν τοιαύτην ῥύθμισιν τοῦ ζητήματος, παρέμεινε διὰ τοὺς ἐθνικοὺς ἡ λατρεία τοῦ αὐτοκράτορος Μ. Κωνσταντίνου, ἐπεκταθεῖσα καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, κυρίως ἀφότου οὗτος ἔγινε μονοκράτωρ (323). Ὁ Εὐσέβιος¹ ἀνα-

¹ Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 4, 16.

φέρει, ὅτι ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ναοῖς ὑπῆρχον «εἰκόνας» (ἀγάλματα) αὐτοῦ, ὁ δὲ Σωκράτης¹ φρονεῖ, ὅτι αὐτὸς ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἶχε στήσει αὐτὰς ἐκεῖ «εἰκόνας δὲ τὰς ἰδίας ἐν τοῖς ναοῖς ἐναπέθετο».

Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Σωκράτους πιθανώτατα δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα εἰδησις, ἀλλ' ἀπλοῦν συμπέρασμα, ἔξαχθὲν ἐκ τῆς εἰδήσεως τοῦ Εὐσεβίου, καθόσον μάλιστα οὗτος ἀμέσως προηγουμένως² ὁμιλεῖ περὶ τῆς φροντίδος, τὴν ὁποίαν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔλαβε, ν' ἀποτυπώσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν χρυσοῦν νομισμάτων καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις, προσθέτει δὲ «ᾧδε μὲν οὖν αὐτὸς ἑαυτὸν κἄν ταῖς γραφαῖς... ἀνίστη». Τὸ ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ Εὐσεβίου μνημονευθὲν συμπέρασμα τοῦ Σωκράτους δὲν ἀνταπεκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα, διότι οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ὑπόχρεοι νὰ στήσωσι τὰ ἀγάλματα τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῶν, ὁ δὲ Μ. Κωνσταντῖνος δὲν θὰ εἶχε πάντως ἐνδιαφέρον νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς θέσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς παραστάσεως ἑαυτοῦ ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ναοῖς, ὡς βεβαίως εἶχε τοιοῦτο, προκειμένου περὶ τῆς παραστάσεως ἑαυτοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων.

Ὁ Franz Dölger³, στηριζόμενος εἰς χωρίον τοῦ κατὰ τὴν 7^{ην} ἑκατονταετηρίδα γραφέντος Πασχάλιου Χρονικοῦ, παραδέχεται, ὅτι ἐν τινὶ πόλει τῆς Φρυγίας ὑπῆρχεν ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀκτῖνας καὶ παριστῶν αὐτὸν ὡς τὸν θεὸν Ἥλιον, πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τούτου ἀναφέρει ἐπιγραφὴν ἐκ Πισιδίας, ἔχουσαν ὡς ἑξῆς: «Κωνσταντῖνον νέφ' Ἥλιον παντεπόπτη». Ἀλλὰ τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν τὴν μνημονευθεῖσαν εἰδήσιν παρέλαβεν ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Χρονογράφου τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος Μαλάλα (ἔκδ. Βόννης, σελ. 320, 11.), ὁ ὁποῖος ἀναφέρει, ὅτι τὸ ἄγαλμα εὐρίσκετο «εἰς Ἴλιον πόλιν τῆς Φρυγίας».

Τὸ Ἴλιον (ἢ Τροία) δὲν ἔκειτο ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Φρυγίας καὶ ἴσως ἔνεκα τούτου ἐν τῷ Χρονικῷ Γεωργίου τοῦ Μοναχοῦ⁴, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς εἰδήσεως, ἀπαντᾷ «Ἠλιούπολις τῆς Φρυγίας», ἀλλ' ἐν Φρυγίᾳ οὔτε Ἠλιούπολις ὑφίστατο.

Ὁ Th. Preger⁵ ἤδη τῷ 1901 ὀρθῶς εἶχεν ἀποδεχθῆ, ὅτι πρέπει νὰ προτιμηθῆ ἡ πόλις Τροία καὶ νὰ ἐγκαταλειφθῆ ἡ ἐπαρχία Φρυγία. Ἐκτὸς τούτου, ἐκ διαφόρων μαρτυριῶν⁶ ἐξάγεται, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἀρχικῶς δὲν παρίστα τὸν Μ. Κωνσταντῖνον, ἀλλ' αὐτὸν τὸν θεὸν Ἥλιον (Ἀπόλλωνα).

¹ Ἐκκλ. Ἱστορία, 1, 18.

² Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου 4, 15 κέξ.

³ Sol Salutis, β' ἔκδ. 1925, σελ. 66 κέξ.

⁴ Ἐκδ. Muralt, σελ. 400.

⁵ Hermes, τόμ. 36, σελ. 461.

⁶ Ζωναροῦ, 13, 3, 25. Ἀννης Κομνηνῆς, 12, 4. Σκυλίτση, ἐν τέλει τοῦ β' τόμου τοῦ Κεδρηνοῦ, σελ. 742, 16.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μετέβη εἰς τὴν Τροίαν καὶ πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ καταστήσῃ αὐτὴν νέαν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτε μετὰ ταῦτα προὔτιμησε τὸ Βυζάντιον καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐδημιούργησε τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετέφερεν ἐκεῖ ἐκ Τροίας τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἥλιου καὶ ἔστησεν αὐτὸ ὡς ἄγαλμα ἑαυτοῦ. Ἡ φράσις τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ «ἔστησεν ἑαυτοῦ ἀνδριάντα... ὅπερ χαλκούργημα ἤγαγεν ἀπὸ Φρυγίας» (Ὀλυμπιάς 277, 1), ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη ἡ γνώμη, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἤγαγεν ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον ἐκ τῶν προτέρων παρίστα ἑαυτόν, εἶναι ἀσαφὴς ἢ ἀνακριβὴς ἔκφρασις τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ κομισθὲν ἄγαλμα, ἂν καὶ δὲν παρίστα τὸν Μ. Κωνσταντῖνον, ἐστήθη ὡς ἀνδριάς αὐτοῦ. Τοῦτο φαίνεται καλλίτερον ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Μαλάλα (σελ. 320, 11): «καὶ... ἑαυτῷ ἔστησεν ἀνδριάντα... ὅπερ χαλκούργημα κτλ.». Τὸ χωρίον τοῦτο ἀκριβῶς ἀντιγράφων μετὰ τροποποιήσεων ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ περιέπεσεν εἰς τὴν ἀσάφειαν ἢ ἀνακριβείαν ἐκείνην.

Τὸ ἄγαλμα ἦτο πελώριον ἐκ χαλκοῦ ἐπιχρῦσου καὶ ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς. Ἐπὶ κεφαλῆς ἔφερον ἑπτὰ χρυσᾶς ἀκτῖνας, εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα λόγχην, εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν σφαῖραν. Πρῶτος ὁ Σωκράτης, γράψας περὶ τὰ μέσα τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἀναφέρει¹, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐν τῷ ἀγάλματι τούτῳ ἔκρυσεν τεμάχιον τοῦ τιμίου σταυροῦ: «ὅπερ (τεμάχιον) δεξάμενος... τῷ ἑαυτοῦ ἀνδριάντι κατέκρυσεν, ὃς ἐν τῇ κατὰ Κωνσταντῖνον πόλει ἐν τῇ ἐπιλεγομένῃ ἀγορᾷ Κωνσταντίνου, ἐπὶ πορφυροῦ καὶ μεγάλου κίονος ἴδρυνται». Ἄλλ' ἀρὰ γε εἶχε τότε ἀνακαλυφθῆ ὁ σταυρός;

Τὸ ἄγαλμα ἐστήθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 324 καὶ 328. Ὁ Εὐσέβιος γράφων τῷ 337 τὸν βίον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἠγνῶει ὀλοτελῶς τὴν εὕρεσιν τοῦ σταυροῦ, ὁ δὲ Ἱεροσολύμων Κύριλλος μετὰ μίαν περίπου δεκαετίαν γράψας τὰς Κατηγήσεις αὐτοῦ ἀναφέρει μὲν τὸν σταυρὸν ἀνεσθηλωμένον ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' οὐδεμίαν νύξιν κάμνει περὶ τῆς εὕρέσεως αὐτοῦ καὶ ἀναστηλώσεως ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου Ἑλένης. Ἡ διήγησις αὕτη καὶ ἡ σχετικὴ ἔορτή τὴν 5^{ην} ἑκατονταετηρίδα εἶχεν ἐπικρατήσῃ καὶ διαδοθῆ εἰς ὅλην τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν. Δοθέντος, ὅτι ἡ διήγησις αὕτη εἶναι ἀληθῆς, μένει καὶ πάλιν ἀμφίβολον, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τεμάχιον τοῦ τιμίου σταυροῦ ἔκρυσεν ἐν τῷ ἀγάλματι αὐτοῦ. Αὐτὸς ὁ μεταδώσας ἡμῖν τὴν εἴδησιν ταύτην, συναισθανόμενος, ὅτι μεταδίδει ἀπίστευτόν τι, ἐπρόσθεσε: «τοῦτο μὲν ἀκοῇ γράψας ἔχω, πάντες δὲ σχεδὸν οἱ τὴν Κωνσταντίνου πόλιν οἰκοῦντες ἀληθῆς εἶναι φασίν» (Ἐνθ' ἀν.).

Ἄλλὰ πόσον ὀλίγον ἀξιόπιστος εἶναι ἡ εἴδησις αὕτη, δεικνύουσιν ἄλλαι σχετικαὶ εἰδήσεις. Κατ' αὐτάς, ὅχι ἐν αὐτῷ τῷ ἀγάλματι, ἀλλ' ὑπὸ τὴν στήλην, ἢ ὁποία ἐχρησίμειεν ὡς βᾶσις αὐτοῦ, εὕρισκοντο κεκρυμμένα τὰ ἐπόμενα: οἱ

¹ Ἐκκλ. Ἱστορία, 1,17.

σταυροὶ τῶν μετὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σταυρωθέντων δύο ληστῶν, λείψανα ἁγίων, οἱ ἐπὶ ἄρτοι, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ θαυμασίαν σίτισιν τῶν Ἰουδαίων, οἱ δώδεκα κόφινοι τῶν περισσευμάτων τῆς σίτισεως ταύτης καὶ αἱ ἐπὶ σφυρίδες τῆς δευτέρας ὁμοίας σίτισεως, τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναφερόμενον ἀλάβαστρον τοῦ μύρου, ἡ ἀξίνη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Νῶε κατεσκεύασε τὴν Κιβωτὸν¹ καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Αἰνείου εἰς τὴν Ρώμην κομισθὲν Παλλάδιον τῆς Τροίας².

Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ εἶδησις, ὅτι αἱ περὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀγάλματος ἀκτῖνες κατεσκευάσθησαν ἐκ τῶν ἥλων, διὰ τῶν ὁποίων ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς Χριστός³, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ Σωκράτης⁴ ἀναφέρει, ὅτι ἐκ τῶν ἥλων τούτων ὁ Μ. Κωνσταντῖνος κατεσκεύασε περικεφαλαίαν καὶ χαλινούς τοῦ ἵππου αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα μετεχειρίζετο ἐν τοῖς πολέμοις.

Ὁ κατὰ τὴν 13^{ην} ἑκατονταετηρίδα γράσας Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος⁵ ἀναφέρει, ὅτι ἡ σφαῖρα, τὴν ὁποίαν τὸ ἄγαλμα ἐκράτει, ἔφερον ἄνω σταυρόν. Ὁ Κάλλιστος δὲν εἶδε τὸ ἄγαλμα, διότι τοῦτο ἀρχὰς τῆς 12^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἔνεκα σφοδρᾶς καταιγίδος εἶχε καταπέσει καὶ θρυμματισθῆ, ἀναφέρει δὲ ἐσφαλμένως, ὅτι ἡ σφαῖρα ἐκρατεῖτο εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα. Ὁ Th. Preger⁶ παρατηρεῖ, ὅτι, ἐν ἧ περιπτώσει ἀληθεύει ἡ εἶδησις τοῦ Καλλίστου περὶ ὑπάρξεως σταυροῦ, οὗτος ἦτο μεταγενεστέρα προσθήκη, ἀλλ' ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἀποκλείεται, ὅτι ὁ σταυρὸς οὗτος εἶχε προστεθῆ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος ὑπῆρχεν ἀναγεγραμμένη, βεβαίως λατινιστί, ἡ ἐπομένῃ ἐπιγραφή: «Κωνσταντίνω λάμποντι ἡλίου δίκην»⁷. Πρῶτος ὁ Burckhard⁸ ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐσχετίζετο μὲ τὴν λατρείαν τῶν αὐτοκρατόρων, ἐσχάτως δὲ ὁ Franz Dölger⁹, καθολικὸς θεολόγος, ἐν τῷ μνημονευθέντι αὐτοῦ συγγραμμάτι, ἐκδοθέντι ἀδεῖα τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς, ἀπεδέχθη, ὅτι διὰ τοῦ ἀγάλματος τούτου συνεδυσάσθησαν ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ Ἥλιου καὶ ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων: «Sonnenkult und Kaiserkult haben sich also am Konstantin - Helios Bild in Konstantinopel zusammengefunden».

¹ Scriptores originum Constantinopolitanarum ἔκδ. Th. Preger, 1. σελ. 17, 15 τῶν κριτικῶν σημειώσεων. Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. Ἱστορία, 7,49.

² Προκοπίου, Γοτθικὸς πόλεμος, 1,15, Μαλάλα, Χρονογρ. 13,6.

³ Ζωναρά, Χρονογρ. 3,18. Th. Preger, Ἐνθ' ἄν. 2. 174, 25.

⁴ Ἐκκλ. Ἱστορία, Ἐνθ' ἄν.

⁵ Ἐκκλ. Ἱστορία, 7,49.

⁶ Hermes, Ἐνθ' ἄν. σελ. 458.

⁷ Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογραφία, σελ. 87 (ἔκδ. Βόννης).

⁸ Konstantin und seine Zeit, 1853, β' ἔκδ. 1880, σελ. 417.

⁹ Sol Salutis, σελ. 68.

Ἐν Ρώμῃ, ἐν τῷ Φλαβιανῷ Ἀμφιθεάτρῳ, ὑπῆρχε κολοσσιαῖον ἄγαλμα τοῦ Ἡλίου, ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολάς, σύμβολον τῆς αἰωνίας πόλεως, κατ' ἀπομίμησιν δὲ τούτου ἐστήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὡς Ἡλίου. Ὅπως τὸ ἐν Ρώμῃ, οὕτω καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἔθνικῶν, ἐξησφάλιζε τὴν σωτηριάν τῆς πόλεως, ἡξιοῦτο δὲ παρ' αὐτῶν θείας λατρείας. Ἄλλ' ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, δὲν ἀποκλείεται, ὅτι ἐπὶ τῆς σφαιρας, τὴν ὁποῖαν ἐκράτει τὸ ἄγαλμα εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα, προσετέθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου σταυρὸς καὶ οὕτως ἐδόθη εἰς αὐτὸ συγχρόνως καὶ Χριστιανικὴ χροιά. Ἀπὸ τῆς κατὰ τοῦ Μαξεντίου ἐκστρατείας καὶ τοῦ γνωστοῦ δράματος ὁ Μ. Κωνσταντίνος ἀπέκτησε τὴν συνήθειαν, νὰ θέτῃ τὸν σταυρὸν παντοῦ, ὅπου ἦτο δυνατόν. Οὕτως ἔθεσεν αὐτὸν ἢ τὸ μονόγραμμα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν στρατιωτῶν, ἐπὶ τοῦ λαβάρου, ἐπὶ τῆς περικεφαλαίας αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἔστησεν ἐν Ρώμῃ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Μαξεντίου νίκην, ἐπὶ τῶν νομισμάτων πλησίον τῶν ἔθνικῶν παραστάσεων, θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω, ὅτι καὶ ἄλλο αὐτοῦ ἄγαλμα, σχετιζόμενον πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ αυτοκράτορος, ἔφερε σταυρὸν. Θὰ ἦτο ἐπομένως παράδοξον, ἂν τὸ κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως στηθὲν μέγα ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου δὲν ἔφερον αὐτόν. Ὁ Jules Maurice¹ ἐξέφρασε τὴν εἰκασίαν ὅτι τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διηύθυνεν ἡ ἔθνικὴ σύγκλητος καὶ ἡ ἔθνικὴ ὑπαλληλία καὶ οὗτοι ἔστησαν τὸν ἀνδριάντα τοῦ αυτοκράτορος.

Τὰ «Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως», γραφέντα τὴν 10^{ην} ἑκατονταετηρίδα, πληροφοροῦσιν ἡμᾶς, ποιοὶ ἦσαν οἱ ἐπιστατήσαντες εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὡς τοιούτους ἀναφέρουσι τὸν παρακοιμώμενον Εὐφρατᾶν, τὸν Οὐρβίκιον, τὸν πραιπόσιτον Ὀλύβριον, τὸν Ἰσίδωρον, τὸν πατρίκιον Εὐστόργιον, τὸν πατρίκιον καὶ πρωτοβεσιάριον Μιχαὴλ καὶ τὸν ἑπαρχον Ὀνωρήσιον². Ἐξ αὐτῶν ὁ Εὐφρατᾶς ἦτο Χριστιανός, διότι περὶ αὐτοῦ λέγεται «ὅστις ἐποίησε τὸν Κωνσταντίνον Χριστιανόν» (αὐτ. σελ. 147), κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα καὶ ὁ Μιχαὴλ ἦτο Χριστιανός. Ἐκτὸς τούτου, ὅλοι χαρακτηρίζονται «ὡς συμπράττοντες καὶ συνευδοκοῦντες εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς θεοφρουρήτου Κωνσταντινουπόλεως» (αὐτ. σελ. 143). Διὰ τῶν λέξεων τούτων, ὡς ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου καταφαίνεται, διευθύνων τὰς ἐργασίας παρίσταται ὁ Μ. Κωνσταντίνος. Τὰ «Πάτρια» ἀναφέρουσι καὶ τὰς πηγὰς, παρὰ τῶν ὁποίων παρέλαβον τὰς πληροφορίες ταύτας: «καθὼς ἱστοροῦσιν Εὐτυχιανὸς πρωτοασηκρήτης ὁ γραμματικὸς, ὁ συμπαρῶν τῷ παραβάτῃ Ἰουλιανῷ ἐν Περσίδι, Εὐτρόπιος τε ὁ σοφιστὴς καὶ ἐπιστολογράφος Κωνσταντίνου, Ἐλεύσιος τε διάκονος ὁ φιλόσοφος καὶ Τρωῖλος ὁ ῥήτωρ ὁ πολλὰς ἀρχὰς διανύσας μετὰ δόξης καὶ

¹ Numismatique Constantinienne, τόμ. 2, 1911, XLVI κέξ.

² Th. Preger, Scriptores orig. Const. 2, σελ. 143 κέξ.

Ἡσύχιος ὁ ταχυγράφος — οὗτοι πάντες αὐτόπται καὶ θεαταὶ γενόμενοι τῶν τινικαῦτα πραχθέντων ἀκριβῶς» (αὐτ. 144). Πρὸς τούτοις γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ρέας, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο ἐν τῷ ὁμονύμῳ ἐθνικῷ ναῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παρίστα αὐτὴν ὀδηγοῦσαν διὰ τῶν χειρῶν δύο λέοντας, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐτροποποίησεν, ἀφαιρέσας τοὺς λέοντας καὶ παραστήσας τὴν θεὰν ἀνατείνουσαν τὰς χεῖρας καὶ προσευχομένην. Ὅτι ἡ τροποποίησις αὕτη, ἡ ὁποία καθ' ἑαυτὴν βεβαίως οὐδὲν τὸ εἰδικῶς Χριστιανικὸν εἶχεν, ἔγινεν ἐκ Χριστιανικοῦ πνεύματος, δεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι ἐδωρηθῆ ὡς περιφρόνησις τῆς ἐθνικῆς θρησκείας. Ὁ ἐθνικὸς συγγραφεὺς Ζώσιμος περὶ τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης τοῦ Μ. Κωνσταντίνου λέγει (2,31) «φασὶ δὲ ὡς καὶ τοῦτο διὰ τὴν περὶ τὸ θεῖον ἐλωβήσατο ῥαθυμίαν» ἦτοι «λέγουσιν, ὅτι καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἐκακοποίησεν ἕξ ἀδιαφορίας πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς θεοὺς». Οὕτως ἡ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνωτάτη ἐπίβλεψις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἡ ἄμεσος ἢ μετὰ ταῦτα ἐπέμβασις αὐτοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητος καὶ καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ὑπ' αὐτοῦ προσθήκην τοῦ σταυροῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἀγάλματος. Ἐχὼν ἐνδιαφέρον, τὸ ἐν τῷ ἐθνικῷ ναῷ ἄγαλμα τῆς Ρέας νὰ τροποποιήσῃ, ὅσον ἦτο δυνατόν, ἐπὶ τὸ Χριστιανικώτερον, θὰ εἶχε βεβαίως τὸ αὐτὸ τοῦλάχιστον ἐνδιαφέρον, καὶ εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἥλιου, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἀγορᾷ ἔστησεν ὡς ἄγαλμα ἑαυτοῦ, νὰ προσδώσῃ καὶ Χριστιανικὴν τινα χροιάν. Μένει ὁμως ἡ ἀπορία, διατί τὴν περὶ ὑπάρξεως τοῦ σταυροῦ εἴδησιν ἔχει πρῶτος Νικηφόρος ὁ Κάλλιστος, συγγραφεὺς τῆς 13^{ης} ἑκατονταετηρίδος, οὐδεὶς δὲ ἀρχαιότερος ἀναφέρει αὐτήν. Θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλο ὅμοιον ἄγαλμα, διὰ τὸ ὁποῖον ὅμως ἔχομεν ἐνδείξεις, ὅτι ἡ προσθήκη τοῦ σταυροῦ ἦτο ἀρχαία. Αἱ «Παραστάσεις σύντομοι χρονικαί», γραφεῖσαι τὴν 8^{ην} ἑκατονταετηρίδα, παρέχουσιν ἡμῖν τὴν εἴδησιν, ὅτι τῆς τελετῆς τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἀγάλματος μετέσχον Χριστιανοὶ καὶ Χριστιανικὸς κληρὸς μετὰ σχετικῶν ἐκκλησιαστικῶν εὐχῶν· «τοῦ ἱερέως μετὰ τῆς λιτῆς παρεστηκότος καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον πάντων βοώντων ἐν ῥ' ἕτροις (ἑκατοντάκις)... Τότε εὐφημίσθη ἡ πόλις κληθεῖσα Κωνσταντινούπολις, τῶν ἱερέων βοώντων· εἰς ἀπείρους αἰῶνας εὐδόωσον ταύτην, Κύριε»¹. Ὁ Th. Pregel², ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος προσθήκην τοῦ σταυροῦ μεταγενεστέραν, δὲν ἠμφεσβήτησεν ὀλοτελῶς τὴν τέλεσιν ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς. Ἐνδέχεται πράγματι αἱ ἀναφερόμεναι λεπτομέρειαι νὰ μὴ ἀνταποκρίνονται ὅλαι εἰς τὰ γεγονότα, ἀλλ' ἡ τέλεσις ἐκκλησιαστικῆς τινος τελετῆς συμφωνεῖ πρὸς τὴν εἴδησιν περὶ τῆς ὑπάρξεως σταυροῦ ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος καὶ ἀλληλοὑποστηρίζονται.

¹ Scriptores orig. Const. τόμ. 1, σελ. 56 κ. ἐξ. πρβλ. καὶ Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως, αὐτ. τόμ. 2, σελ. 177 κ. ἐξ.

² Hermes, Ἐνθ' ἀν. σελ. 465.

Αἱ «Παραστάσεις σύντομοι χρονικαὶ» ἔχουσι δύο τεμάχια, ὁμιλοῦντα περὶ ἄλλου ἀγάλματος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ σχετικῆς τελετῆς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν γενεθλίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ τεμάχια ταῦτα ἀνήκουσι προφανῶς εἰς δύο διαφόρους πηγὰς καὶ ὁμιλοῦσιν ἐν πολλοῖς τόσον ἀνομοίως, ὥστε ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς τῶν «Παραστάσεων», νομίσας πιθανώτατα, ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων ἀγαμάτων καὶ δύο διαφόρων τελετῶν, παρέλαβεν ἀμφοτέρω, χωρὶς νὰ φέρῃ αὐτὰ εἰς σχέσιν τινὰ πρὸς ἄλληλα. Κατὰ τὰ ἀποσπάσματα ταῦτα, τὴν ἡμέραν τῶν γενεθλίων τῆς πόλεως εἰσήγετο πανηγυρικῶς εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον ἄγαλμα, παριστῶν τέθριππον δίφρον μετὰ θηλείας διφρηλάτου (κατὰ τὸ α' ἀπόσπασμα) ἢ παριστῶν τὸν Ἥλιον ἐπὶ τοῦ ἄρματος αὐτοῦ (κατὰ τὸ β' ἀπόσπασμα).

Ὁ Ἥλιος ὡς διφρηλάτης εἰκονίζετο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τέχνῃ μετὰ γυναικείου ἐνδύματος καὶ γυναικείας μορφῆς καὶ κάλλιστα ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς γυνή¹. Ὁ Ἥλιος εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος καλλιτέχνημα ἐκράτει ἀγαλμάτιον, παριστῶν τὴν Τύχην τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ ἄγαλμα ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ ἔφθανε μέχρι τοῦ «στάματος», ἀπέναντι δηλονότι τῆς θέσεως, ὅπου ἐκάθητο ὁ αὐτοκράτωρ (τοῦ «καθίσματος»).

Ὁ Βυζαντινὸς χρονογράφος τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος Μαλάλας ἀναφέρει, ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ ξύλου ἐπιχρύσου καὶ παρίστα τὸν Μ. Κωνσταντίνον, βεβαίως ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ διφρηλάτου Ἥλιου. Ἐχομεν λοιπὸν πρὸς ἡμῶν παράστασιν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ μεγάλου ἀγάλματος καὶ ὅπως ἐκεῖνο, οὕτω καὶ τοῦτο ἐσχετίζετο πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος. Κατὰ τὸ πρῶτον ἀπόσπασμα τῶν «Παραστάσεων», τὸ ἄγαλμα ἐτίθετο ἐπὶ ἄρματος καὶ εἰσήγετο εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον. Ὁ Μαλάλας (σελ. 322, 10) προσθέτει, ὅτι ἡ πομπὴ ἀπετελεῖτο ἐκ στρατιωτῶν, οἱ ὅποιοι ἔφερον χλαμύδας καὶ καμπάγια, ὅλοι δὲ οἱ παρόντες ἐκράτουν λαμπάδας. Ὅταν ἡ συνοδεία ἔφθανε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, οὗτος ἠγείρετο καὶ ὑπεκλίνετο πρὸς τὸ ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τῆς Τύχης τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν ἐκράτει εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ. Ὁ Μαλάλας ἀποδέχεται, ὅτι ὁλόκληρον τὸ ἄγαλμα κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τὸ δεύτερον ἀπόσπασμα τῶν «Παραστάσεων», ὅτι κατεσκευάσθη ὑπ' αὐτοῦ μόνον τὸ ἀγαλμάτιον τῆς Τύχης, τὸ δὲ πρῶτον ἀπόσπασμα αὐτῶν ἀναφέρει, ὅτι, κατὰ τινὰς μὲν, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος κατεσκευάσασκε μόνον τὸ ἀγαλμάτιον τοῦτο, κατ' ἄλλους ὅμως, οὐδὲ τοῦτο, καὶ ὅτι ὁλόκληρον τὸ ἄγαλμα ἦτο ἀρχαῖον. Πάντως ὅμως ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου παρουσιάσθη καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο τοῦ Ἥλιου ὡς ἄγαλμα ἑαυτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ θὰ ἐχαράχθη ὁ σταυρὸς, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ τὸ δεύτερον ἀπόσπασμα τῶν «Παραστάσεων». Αἱ σχετι-

¹ Πρὸβλ. Springer, Kunstgeschichte, τόμ. 1 σελ. 403, εἰκόνα 746.

καὶ φράσεις αὐτοῦ εἶναι αἱ ἐπόμεναι: «ὑπὸ δὲ Ἰουλιανοῦ διὰ τὸν χαραχθέντα σταυρὸν ἐν αὐτῷ, βοθύνῳ, ὅπου τὰ πλεῖστα θεάματα, καὶ αὐτὸ παρεδόθη».

Καὶ ἐνταῦθα γεννᾶται ἡ ἀπορία, διατὶ τὴν εἶδησιν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ σταυροῦ ἔχουσι πρῶται αἱ «Παραστάσεις σύντομοι χρονικαί», προερχόμεναι ἐκ τῆς 8^{ης} ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἀναφέρει δὲ αὐτὴν ὁ Μαλάλας, συγγραφεὺς τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος.

Ὅτι ἡ εἶδησις περὶ τῆς ὑπάρξεως σταυροῦ ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τούτου εἶναι ἀληθῆς καὶ ὅτι ἡ προσθήκη αὐτοῦ ἦτο ἀρχαία, δεικνύει ἡ ἀνάμιξις τοῦ Ἰουλιανοῦ, βασιλεύσαντος τῷ 361, τοῦ ὁποίου ἡ διαγωγή ἐξηγεῖται μόνον, ἐὰν τὸ ἄγαλμα εἶχε σταυρὸν. Αἱ παραθεθεῖσαι φράσεις τῶν «Παραστάσεων» δὲν ἀναφέρουσι ῥητῶς, ὅτι ὁ σταυρὸς ἐχαράχθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλ' αὐτὰς ὁ Σουΐδας, (ἴδ. τὴν λέξιν «Μίλιον»), γράψας τὴν 10^{ην} ἑκατονταετηρίδα, ἐνόησε καὶ ἀπέδωκεν ὡς ἐξῆς: «διότι δὲ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτοῦ σταυρὸν ἐχάραξε Κωνσταντῖνος, Ἰουλιανὸς αὐτὸ βοθύνῳ κατέχωσεν».

Τὸ χωρίον τοῦ Σουΐδα παραθέτει εἰς τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τῶν «Παραστάσεων» ὁ Th. Preger, παραλαμβάνων αὐτὸ ἐκ τῆς προηγουμένης ἐκδόσεως τοῦ Μαξιμιλιανοῦ Treu. Ὁ Σουΐδας εἶχεν ἴσως καὶ ἄλλας πληροφορίας, διότι προσδιορίζει καὶ τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχε προσιεθῆ ὁ σταυρός. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὰ αὐτὰ σχεδὸν αὐτολεξεῖ ἀναφέρουσι καὶ τὰ «Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως», τὰ ὁποῖα προέρχονται ἐπίσης ἐκ τῆς 10^{ης} ἑκατονταετηρίδος¹. Οὕτω, δύναται τις νὰ εἴπῃ, καθίσταται βέβαιον, ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τούτου προσθήκη τοῦ σταυροῦ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Ὁ ἀρχαιολόγος Ἰωσήφ Strzygowski, γράψας περὶ τῶν ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἐπὶ τῶν νομισμάτων παραστάσεων τῆς Τύχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως², ἀναφέρει τὴν εἶδησιν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου προσθήκης τοῦ σταυροῦ τούτου ἄνευ ἀντιρρήσεως καὶ φαίνεται ἀποδεχόμενος αὐτὴν ὡς ἀληθῆ, ἀλλ' εἰς τὴν εἶδησιν ταύτην ἀντιβαίνει τὸ συμπέρασμα, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ἡ διατριβὴ αὐτοῦ, ὅτι, δηλαδή, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὰς νέας συνθήκας, αἱ ὁποῖαι ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἐπισήμου θρησκείας ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐθνικὴν, ἀφιέρωσε τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀλοτελῶς κατὰ τρόπον ἐθνικὸν εἰς τὴν θεὰν Τύχην. «*Andrerseits fällt die Gründung der Stadt in eine Zeit, in der das Christentum bereits seit über einem Jahrzehnt gleichberechtigt neben dem alten Götterglauben stand. Es muss daher die Frage von Interesse sein, ob Konstantin den neuen Verhältnissen Rechnung trug oder nicht. Und es ist eine Antwort, wenn sich herausstellt, dass er der Stadt im antiken Geist eine Τύχη πόλεως, die Ἄνθουσα*

¹ Scriptores orig. Const. τόμ. 2. σελ. 173.

² *Analecta Graeciensia*, 1893, σελ. 145 καὶ 150.

gab, ihr opferte und ihre Verehrung, zusammen mit derjenigen für seine eigene Person, wie es bei Roma und Augustus der Fall gewesen war, für alle Zukunft zu sichern suchte». (αὐτόθ. σελ. 153).

Ἐφόσον ἡ εἰδησις περὶ τῆς ὑπάρξεως σταυροῦ ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος τούτου δὲν δύναται νὰ ἐκβληθῆ ἔκ τοῦ μέσου, καθίσταται πιθανώτατον, ὅτι καὶ ἡ εἰς τὸ προηγούμενον μέγα ἄγαλμα προσθήκη τοῦ σταυροῦ ἐγένεον ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Οὕτως ἀκόμη περισσότερον ἐλαττοῦται τὸ κῦρος τοῦ συμπεράσματος τοῦ Strzygowski.

Ὁ Μαλάλας ὄχι μόνον τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἀγάλματος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδρυσιν τῆς τελετῆς ἀνάγει ῥητῶς εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον. Ἀφοῦ ἀνέφερον, (σελ. 322, 8), ὅτι οὗτος «διὰ θείου τύπου», ἦτοι δι' αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος, διέταξε κατ' ἔτος νὰ τελεῖται ἡ εὐροτῆ τῶν γενεθλίων τῆς πόλεως, προσέθεσε: «κελεύσας τὴν αὐτὴν ἡμέραν τοῦ γενεθλιακοῦ ἱππικοῦ εἰσιέναι τὴν αὐτὴν τοῦ ξοάνου στήλην».

Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Ἰλλούστριος, γράψας περὶ τὰ μέσα τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος, σύγχρονος ἐπομένως τοῦ Μαλάλα, ἀνάγει τὴν τελετὴν ἐπίσης ῥητῶς εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον¹. Ὁ συγγραφεὺς τῶν «Πατριῶν Κωνσταντινουπόλεως», γράψας τὴν 10^{ην} ἑκατονταετηρίδα, ἀντέγραψε τὴν εἰδησιν ταύτην ἐκ τοῦ Ἡσυχίου ἢ ἐκ τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας καὶ ἐκεῖνος ἀντέγραψεν, διότι ἀμφοτέρωτεροι συμπίπτουσι κατὰ τὰς περισσοτέρας λέξεις (αὐτ. τόμ. 2. σελ. 143). Δὲν δύναται τις νὰ εἶναι βέβαιος, ἂν ὁ γράψας τὰ «Πάτρια» τὴν εἰδησιν ταύτην εὔρεν ἐν ταῖς συγγραφαῖς τῶν ὑπ' αὐτοῦ μνημονευομένων Εὐτυχιανοῦ πρωτοασηκηῖτου καὶ γραμματικοῦ, Εὐτροπίου τοῦ σοφιστοῦ καὶ ἐπιστολογράφου τοῦ Κωνσταντίνου, Ἐλευσίου τοῦ διακόνου καὶ φιλοσόφου, Τρωίλου τοῦ ῥήτορος καὶ Ἡσυχίου τοῦ ταχυγράφου, περὶ τῶν ὁποίων παρατηρεῖ «οὗτοι πάντες αὐτόπται καὶ θεαταὶ γενομένοι τῶν τηνικαῦτα πραχθέντων ἀκριβῶς» (αὐτ. σελ. 144). Εἰς αὐτοὺς ἀσφαλῶς ἀνάγει μόνον τὰ ἀνωτέρω ὑφ' ἡμῶν παρατεθέντα ὀνόματα τῶν ἐπιστατησάντων κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐφρατᾶ, Οὐρβικίου, Ὀλυβρίου, Ἰσιδώρου, Εὐστοργίου καὶ Ὀνωρησίμου. Ἄν ἦτο βέβαιον ὅτι ἐκ τῶν συγχρόνων ἐκείνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πέντε συγγραφέων καὶ αὐτοπτῶν μαρτύρων ἠρύσθη καὶ τὴν εἰδησιν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἴδρυσεν τὴν ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ τελετὴν, τότε τοῦτο θὰ ἦτο ἀναμφισβήτητον.

Ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐθνικῶν αὐτοκρατόρων δὲν ἐγένετο τοιαύτη τελετὴ. Κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ ἔθιμα πρὸ τῶν ἀγῶνων ἐτελεῖτο ἡ Ἱπποδρομικὴ πομπή (pompa circensis), κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὸ Ἱπποδρόμιον εἰσῆγοντο αἱ ἔξικονοίσεις ἀποθανόντων αὐτοκρατόρων καὶ μόνον ὁ Ἰούλιος

¹ Scriptores orig. Const. τ. 1. σελ. 18.

Καῖσαρ ἠξιώθη ζῶν τῆς πομπῆς ταύτης¹. Συμφωνότερον πρὸς ταῦτα θὰ ἦτο νομιζόμεν, ν' ἀποδεχθῆ τις, ὅτι τὸ μὲν ἀγάλμα εἶχεν ἰδρυθῆ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἡ πανηγυρικὴ αὐτοῦ εἴσοδος εἰς τὸ ἵπποδρόμιον καθιερώθη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι μαρτυρίαι τοῦ Μαλάλα, τοῦ Ἡσυχίου καὶ τοῦ συγγραφέως τῶν «Πατριῶν» δὲν δύνανται νὰ ἐκβληθῶσιν ἐκ τοῦ μέσου, ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, κατ' ἀναλογίαν τῶν ῥωμαϊκῶν ἐθίμων, ἐδημιούργησε νέαν τελετὴν, μὴ παραλείψας διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος προσθήκης τοῦ σταυροῦ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὴν καὶ Χριστιανικὴν χροιάν. Τὸ δεύτερον ἀπόσπασμα τῶν «Παραστάσεων συντόμων χρονικῶν» ἀναφέρει, ὅτι τὸ ἀγάλμα ἔφθασεν ἐν τῷ Ἴπποδρομίῳ πρὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου «ἐν βραβεῖοις πλείστοις» (τιμητικαῖς διακρίσεσι) καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ «ἄθλα» (βραβεῖα) καὶ στεφανωθὲν ἐξῆλθε τοῦ Ἴπποδρομίου².

Ἡ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν τελουμένη λατρεία τοῦ αὐτοκράτορος ἀντέβαινεν εἰς τὰ θρησκευτικὰ συναισθήματα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ μάλιστα περισσότερον ἢ ὅλα τὰ ἄλλα τῆς ἐθνικῆς θρησκείας, τὰ ὁποῖα ἠνέχθη. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ἡ ἐθνικὴ θρησκεία ἐξηκολούθει νὰ διατηρῆ τὴν ἐπίσημον αὐτῆς θέσιν, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος διέταξε ν' ἀφαιρεθῶσιν ἐκ τῶν ἐθνικῶν ναῶν τὰ ἀγάλματα αὐτοῦ· «νόμῳ δ' ἀπείργειν εἰκόνας αὐτοῦ ἐν εἰδώλων ναοῖς ἀνατίθεσθαι»³. Εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην δὲν περιελήφθησαν τὰ δύο ἀγάλματα αὐτοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ἀνωτέρω ὠμιλήσαμεν, διότι ταῦτα δὲν εὐρίσκοντο ἐν ἐθνικοῖς ναοῖς, εἶχον συνδεθῆ μὲ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔφερον σταυρὸν καὶ εἶχον ἀποκτήσει καὶ Χριστιανικὴν χροιάν. Εἰς τὰ ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ναοῖς, ἀγάλματα αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιθέσῃ σταυρὸν, διὰ τοῦτο διέταξε ν' ἀφαιρεθῶσι ταῦτα ὀλοτελῶς. Ὁ Εὐσέβιος τὴν διαταγὴν ταύτην ἀναφέρει μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀπόκτισιν τῆς μονοκρατορίας (323), μετὰ τὴν σύνοδον τῆς Νικαίας (325), μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (330) καὶ μόλις ἐν τῷ τετάρτῳ καὶ τελευταίῳ βιβλίῳ τῆς βιογραφίας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Ὁ Εὐσέβιος ἐν αὐτῇ ἀκολουθεῖ χρονολογικὴν διάταξιν τοῦ ἕλικου, τοῦλάχιστον προκειμένου περὶ τῶν σπουδαιοτέρων γεγονότων. Βεβαίως ἡ διαταγὴ αὕτη, ὡς λεπτομέρεια, ἐνδέχεται νὰ ἐλύθη τῆς χρονολογικῆς σειρᾶς καὶ νὰ ἐτέθη, ὅπου ἡ σειρά τοῦ λόγου ἀπῆτει, ἀλλὰ καὶ χρονολογικῶς ἀρμόζει αὕτη ἀναμφιβόλως περισσότερον εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου τοῦ αὐτοκράτορος τούτου. Πιθανώτατα ἐξεδόθη περὶ τὸ 333, διότι ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπῆλθεν ἄλλο σχετικὸν γεγο-

¹ Marquardt-Wissowa, Römische Staatsverwaltung, ἔκδ. β'. τόμ. 3, σελ. 510. πρβλ. καὶ Th. Preger ἐν Hermes, Ἔνθ' ἀν. σελ. 466.

² Scriptores orig. Const. I σελ. 42.

³ Εὐσεβίου, Βίος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, 4, 16.

νός, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τοποθετηθῆ ἢ ὀλίγον πρὸ τῆς διαταγῆς ἐκείνης ἢ ὀλίγον μετ' αὐτήν. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι τὸ ἐπόμενον. Ἡ Ἰταλικὴ ἐπαρχία Οὐμβρία, ἡ ὁποία πρότερον εἶχε κοινὸν μετὰ τῆς ἐπαρχίας Τοσκάνης ὄργανισμόν, ἐζήτησε παρὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τὴν ἄδειαν, ν' ἀποκτήσῃ ἰδιαιτέρας ἐπαρχιακὰς συνελεύσεις, ἀγῶνας καὶ θεατρικὰς παραστάσεις καὶ ὡς κέντρον αὐτῶν νὰ ἰδρῦσῃ ἐν τῇ πόλει Hispellum ναόν, ἀφιερωμένον εἰς τὸ γένος τοῦ αὐτοκράτορος (gens Flavia). Ὁ Μ. Κωνσταντίνος ἔδωσε τὴν ἄδειαν, ὑπὸ τὸν ὄρον «ne aedes nostro nomine dedicata cuius quam contagiose superstitionis fraudibus polluat»¹, ἧτοι «τὸ ἐπ' ὀνόματί μου οἰκοδόμημα νὰ μὴ βεβηλωθῆ δι' ἀπατηλῶν δεισιδαιμονιῶν». Οὕτως ἐν τῷ ναῷ τούτῳ θὰ ὑπῆρχον μὲν ἀγάλματα τῆς αὐτοκρατορικῆς οικογενείας, ἀλλ' ἀπηγορεύετο ἢ εἰς αὐτὰ προσφορά θυσιῶν².

Διατυποῦμεν τὴν γνώμην, ὅτι ἀμφότεραι αἱ μνημονευθεῖσαι διατάξεις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀπετέλουν μὲν κατάργησιν τῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τότε ἐθνικῶν ἐξελήφθησαν ὡς καταργῶσαι μόνον τὴν λατρείαν τοῦ ζῶντος αὐτοκράτορος, ὅχι ὅμως καὶ τὴν λατρείαν αὐτοῦ ἀποθανόντος. Οἶονεὶ ἐπανάρχετο ἢ πρὸ τοῦ Δομιτιανοῦ καὶ τοῦ Καλιγούλα ἀντίληψις περὶ τῆς λατρείας τοῦ αὐτοκράτορος. Διὰ τοῦτο ἡ ρωμαϊκὴ σύγκλητος, οὕσα ἀκόμη ἐθνικὴ, κατέταξε τὸν Μ. Κωνσταντίνον, θανόντα, μεταξὺ τῶν θεῶν καὶ ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν τὸ ἐπίθετον «divus» ἧτοι «θεῖος»³, σῶζονται δὲ ἐθνικαὶ ἐπιγραφαί, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρουσιν αὐτὸν μὲ τὸ ἐπίθετον τοῦτο⁴. Κατὰ τὸν Δίωνα (60, 4. 74, 4), ὁ Μ. Κωνσταντίνος ἐτέθη εἰς τὸν «κατάλογον τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν μνήμην ἐπὶ τε τοῖς ὄρκοις καὶ ἐπὶ ταῖς εὐχαῖς ποιούμεθα»⁵. Ἐκ τῆς ἐπισημῆς ταύτης ἀποφάσεως τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου ἀνεπτύχθη διὰ τὸν νέον θεὸν θρησκευτικὴ λατρεία μὲ ἰδιαιτέρους ἱερεῖς, τοὺς Pontifices (ἀντὶ Flamines ἢ Sacerdotes) Flaviales, ἀλλ' αὕτη, ὡς φαίνεται, δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ, εἴτε διότι παρέλυσεν ἀφ' ἑαυτῆς, εἴτε διότι παρεμερίσθη ὑπὸ τῶν νέων αὐτοκρατόρων⁶.

¹ Ἡ ἀποθέωσις τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐξεικονίσθη ἐπὶ νομισμάτων, ὅπου

¹ Dessau, Inscriptiones latinae, σελ. 158, ἀρ. 705.

² Βλ. V. Schulze ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, τόμ. 7, σελ. 360 κέξ., τοῦ αὐτοῦ, Geschichte des Untergangs des Grieschisch-römischen Heidentums, 1887. τόμ. 1. σελ. 46.

³ Εὐτροπίου, Breviarium ab urbe condita, 10, 8 «inter divos meruit referri».

⁴ Orelli, ἀρ. 602. Maffei, Mus. Veron. σελ. 521, ἀρ. 3. Marini, Atti, I, σελ. 294, πρβλ. καὶ V. Schultze, "Ενθ' ἀν. σελ. 65 κέξ.

⁵ Mommsen, Römische Staatsrecht, τόμ. 2 τμήμα II, σελ. 792.

⁶ Ἐπιθι V. Schultze ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, τόμ. 7, σελ. 367 κέξ., τοῦ αὐτοῦ, Geschichte des Untergangs κτλ. τόμ. 1. σελ. 66.

οὗτος παρίσταται φερόμενος εἰς τὸν οὐρανόν, εἷς τινα δὲ ἐξ αὐτῶν προσετέθη καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ¹.

Ὁ Φώτιος ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Φιλοστοργίου, γραφείσης κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος, παρέχει ἡμῖν τὴν εἶδησιν, ὅτι καὶ οἱ Χριστιανοὶ κατ' ἔθνικόν τρόπον ἀπένεμον εἰς τὸ μέγα ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου θείαν λατρείαν· «θυσιάς τε ἱλάσκεσθαι καὶ λυχνοκαΐαις καὶ θυμιάμασι τιμᾶν καὶ εὐχὰς προσάγειν ὡς θεῶ καὶ ἀποτροπαίους ἰκετηρίας τῶν δεινῶν ἐπιτελεῖν². Ὁ Φώτιος βεβαίως δυσπιστεῖ εἰς τὴν εἶδησιν ταύτην, ἀλλὰ δοθέντος, ὅτι αὕτη εἶναι ἀληθῆς, πρόκειται πάντως περὶ ὀρισμένων Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι διετήρησαν ἔθνικὰς συνθηθείας, ὡς ἔχομεν ἄλλας εἰδήσεις περὶ ὁμοίων συνθηκῶν. Ὁ Th. Preger (Hermes, ἐνθ' ἄν. σελ. 464) καὶ ἐν τινι μέτρῳ ὁ F. Dölger (Sol Salutis, σελ. 67) πρὸς ὑποστήριξιν τῆς εἰδήσεως τοῦ Φιλοστοργίου, προσάγουσι χωρίον ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Θεοδωρήτου (1, 34), γραφείσης περὶ τὰ μέσα τῆς 5^{ης} ἑκατονταετηρίδος, λέγον· «τὰ νῦν περὶ τὴν ἐκείνου (τοῦ Μ. Κωνσταντίνου) θήκην καὶ τὸν ἀνδριάντα γινόμενα βλέπων πιστευσάτω τοῖς γεγραμμένοις καὶ τῷ φῆσαντι δεσπότη «τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω». Ἄλλ' ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δὲν γίνεται λόγος περὶ λατρείας τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου κατὰ τρόπον ἔθνικόν καὶ ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ τῆς Χριστιανικῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως.

Ὁ F. Dölger, πρὸς ἐξήγησιν καὶ δικαιολογίαν τῶν περὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων τῶν Χριστιανῶν, ὑπενθύμισε τὴν πεποιθήσιν αὐτῶν, ὅτι ἐν τῷ ἀγάλματι τούτῳ ὑπῆρχε τεμάχιον τοῦ τιμίου σταυροῦ (αὐτ. σελ. 68). Εἶδομεν, ὅτι ἡ πεποιθήσις αὕτη δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ τοιαύτη οὕσα ἤρκει βεβαίως, ἐφόσον ὑπῆρχε, νὰ κινήσῃ τοὺς Χριστιανούς εἰς εὐσεβεῖς ἐκδηλώσεις. Ἐν τούτοις αἱ ἐκδηλώσεις αὗται δὲν προήρχοντο ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης ἢ τοῦλάχιστον δὲν προήρχοντο ἐκ μόνης τῆς αἰτίας ταύτης. Τὸ παρατεθὲν χωρίον τοῦ Θεοδωρήτου ἀναφέρει, ὅτι αἱ αὗται θρησκευτικαὶ ἐκδηλώσεις ἐγίνοντο καὶ εἰς τὸν τάφον («θήκην») τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὅπου βεβαίως οὐδεὶς λόγος περὶ τεμαχίου τοῦ σταυροῦ δύναται νὰ γίνῃ. Ὡστε ἡ αἰτία κυρίως ἦτο ἄλλη καὶ οὐδεμία ἄλλη, καθ' ἡμᾶς, ἦτο, εἰμὴ ἡ ἀρξαμένη κοινὴ συνειδήσις περὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Τοιαύτην σημασίαν ἀπέκτησε καὶ ἡ ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ τελετῇ, κατὰ τὴν ὁποίαν εἰσήγετο τὸ ἄλλο ἄγαλμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Αὕτη, κατὰ τὸ πρῶτον ἀπόσπασμα τῶν «Παραστάσεων συντόμων χρονικῶν»³, διετηρήθη

¹ Cohen, VI, ἀρ. 568 καὶ 569. Eckel, VIII, 2, σελ. 92, ἡ εἰκὼν, Bandouri, II, σελ. 217 κάτω καὶ 299 ἄνω, πρβλ. καὶ V. Schultze, Ἐνθ' ἄν.

² Migne, PG. τόμ. 65, στ. 480.

³ Scriptores orig. Const. τόμ. 1, σελ. 21.

μέχρι τοῦ Μεγάλου Θεοδοσίου, ἀποθανόντος τῷ 395· «ἕως γάρ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου θέαμα παρὰ τῶν πολιτῶν γέγονεν ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ», ὁ Μαλάλας ὁμως πιστοποιεῖ, ὅτι αὕτη ἐτελεῖτο μέχρις ἀκόμε τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἦτοι μέχρι τῆς 6^{ης} ἑκατονταετηρίδος· «καὶ πεφύλακται τοῦτο τὸ ἔθος ἕως τοῦ νῦν» (σελ. 322, 15).

Ἡ εἶδησις, ὅτι διετηρήθη μέχρι τοῦ Θεοδοσίου, δὲν ἀφορᾷ ἴσως οὔτε τὸν Μέγαν Θεοδόσιον, οὔτε τὸν Μικρόν, ἀλλὰ Θεοδόσιον τὸν Γ' (716 - 717), προκάτοχον τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς εἰκονομαχίας αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ Γ' τοῦ Ἰσαύρου.

Εἰς τὰ περὶ τοὺς δύο ἀνδριάντας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου τελούμενα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἔθεσε τέρμα τὴν 8^{ην} ἑκατονταετηρίδα ἢ εἰκονομαχία. Οὕτω μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρέμειναν ταῦτα ὄχι μόνον ὡς ἀτροφικὰ λείψανα τῆς λατρείας τοῦ τελευταίου ἐθνικοῦ καὶ πρώτου Χριστιανοῦ αὐτοκράτορος, τελούμενα πλέον καθ' ἀπλὴν συνήθειαν καὶ ἄνευ συναισθήσεως τῆς ἐκλιπούσης ἐθνικῆς σημασίας, ἀλλὰ καὶ ἀποκτήσαντα Χριστιανικὴν σημασίαν.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ